

Сусликов В'ячеслав Євгенійович,

кандидат історичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,

м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

«ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» ЯК ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДЖЕРЕЛО: ПРОБЛЕМА ПОВНОТИ ТА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ

Дослідження присвячено питанням повноти та репрезентативності першого «Повного зібрання законів Російської імперії» як джерела з історії України. Визначено основні особливості законодавчих актів як історичного джерела, проаналізовано стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії. Наведено наявні оцінки повноти та об'єктивності «Повного зібрання законів», виявлено їхню тематичну й типологічну обмеженість. Зроблено висновок про неможливість об'єктивної оцінки повноти збірки через широке розмаїття типів опублікованих у ній актових джерел.

Ключові слова: законодавчий акт; історичне джерело; «Повне зібрання законів Російської імперії»; джерельний комплекс; акти органів влади.

Постановка проблеми. Законодавство є важливим підвидом актових історичних джерел, що дають змогу не лише досліджувати факти та події, зафіксовані в них, але й дозволяють звертатися до загальних тенденцій суспільно-політичного та економічного розвитку держав в окремі періоди. З іншого боку, вони виявляють доволі однобокий, «офіційний» погляд на сучасну їм реальність, оскільки формуються та видаються органами державної влади, а отже, потребують зваженої джерелознавчої критики.

Для історії України XVIII–початку XIX ст. одним із найважливіших джерел законодавства залишається перше «Повне зібрання законів Російської імперії», видане в 1830 році в 45 томах [1]. Воно охоплює акти Московської держави та Російської імперії з часів «Соборного Уложення» 1649 р., велика частина яких стосується й території України. Водночас дослідження XIX–XX ст. слушно вказували на його неповноту та в певному сенсі тенденційність упорядників під час відбору актів до публікації. Отже, проблема визначення ступеня повноти та репрезентативності цієї збірки як джерельного комплексу з історії України продовжує лишатися актуальною.

Історіографія проблеми. Слід визнати, що використання російського законодавства як джерела в дослідженнях історії України розпочалося ще в останній чверті XVIII–початку XIX ст., про що свідчать праці О. Рігельмана та Д. Бантиш-Каменського [2]. Публікація ж першого «Повного зібрання» у 1830 р. надала історикам XIX ст. настільки зручний та відносно компактний комплекс державних актів, що використання його виявилось дуже популярним, але разом з тим недостатньо критичним. Так, дипломатичні акти, часто подані в збірці зі скороченнями або неточностями, використовувались як єдина можлива їхня редакція. Наприклад, повний текст Кючук-Кайнарджійського договору 1774 р.

було опубліковано О. І. Дружиніною лише в 1955 р. [3] Особливо спростила роботу істориків праця С. Рубінштейна, що тривалий час слугувала як найповніший бібліографічний гід по першому та другому «Повному зібранню» для українських істориків [4]. Вивчення «Повного зібрання законів» як цілісного джерельного комплексу так і не було здійснено ані в російській, ані в українській історіографії XIX ст.

Мабуть, єдиною спробою комплексного дослідження російського законодавства XVIII ст. лишається тритомна робота директора Сенатського архіву в Санкт-Петербурзі П. Баранова, що вийшла друком в 1872–1878 рр. [5] Автор визначив загальну кількість іменних указів XVIII ст. у понад 50 000 актів, хоча опубліковано з них лише 17 500. Загальну ж кількість іменних указів протягом охопленого першим та другим «Повним зібранням» часу, тобто 1649–1865 рр. (у томах, що вийшли до написання праці), визначено в 124 177 проти 42 860 опублікованих. Автором також наведено список неопублікованих іменних указів за 1707–1762 рр. (загалом – 12 227, з них – 9 845 неопублікованих, тобто 80,5%). Недоліками цієї роботи можна вважати обмеженість хронологічних рамок та неповноту через відсутність дослідження П. Барановим неіменних указів та постанов колегій.

Спеціальні праці із джерелознавства радянського періоду були далекі від конкретики в оцінці повноти та репрезентативності публікацій законодавчих актів. Типовим прикладом є монографія М. Литвиненко, присвячена джерелам історії України XVIII ст. [6]. Наведені в ній дані щодо «Повного зібрання» обмежуються визнанням його неповноти через невключення до складу таємних актів, також указано на неточності та перекручення в текстах законів.

У сучасній українській історіографії успішні спроби визначити ступінь повноти «Повного зібрання» здійснено у вузькому тематичному та хронологічному контексті. У монографії А. В. Бойка, присвяченій джерелам з історії півдня України останньої чверті XVIII ст., інформація «Повного зібрання» співвіднесена з відповідними архівними фондами та з'ясовано, що воно містить лише близько 40% актів, що мають стосунок до території Степової України (172 проти 389 актів, виявлених дослідником) [7, с. 301]. Відомості за період 1700–1775 рр. дещо доповнює наше дослідження, що з використанням лише опублікованих матеріалів також у розрізі історії півдня України виявило 464 акти, з яких 31% не увійшов до складу першого «Повного зібрання законів» [8, с. 148].

Отже, проблема репрезентативності «Повного зібрання» як джерела з історії України порівняно мало вивчена в дійсній історіографії.

Завдання дослідження. Метою нашої статті є визначення ступеня повноти та репрезентативності першого «Повного зібрання законів Російської імперії» як історичного джерела.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження «Повного зібрання законів Російської імперії» під повнотою джерельного комплексу ми розуміємо співвідношення відсотка опублікованих та неопублікованих у ньому актів. Під репрезентативністю – можливість скласти об'єктивне уявлення про діяльність вищих органів влади Російської держави на підставі виданих у збірці документів.

Як уже зазначалося, на сьогодні існує кілька спроб оцінити ступінь повноти «Повного зібрання». Так, у цитованій праці А. В. Бойка цей показник стосовно періоду 1775–1800 рр. сягає 60% неопублікованих документів (виключно з тих, що стосуються території Південної України). Нині найповнішу (але далеко не остаточну) оцінку повноти «Зібрання» дав П. Баранов у своєму «Архиве Правящего Сената», дані якого наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Оцінка повноти першого «Повного зібрання законів Російської імперії»
за П. Барановим**

Роки	Кількість виявлених іменних актів в архіві Сенату	Опубліковано	Не опубліковано	Відсоток (%) неопублікованих актів
1707	10	6	4	40
1708	15	1	14	93
1709	15	0	15	100
1710	43	11	32	74
1711	66	22	44	67
1712	92	46	46	50
1713	36	8	28	78
1714	57	31	26	46
1715	43	21	22	51
1716	76	19	57	75
1717	51	10	41	80
1718	88	45	43	49
1719	105	35	70	67
1720	96	35	61	64
1721	124	39	85	69
1722	273	100	173	63
1723	153	53	100	65
1724	187	66	121	65
1725	89	7	82	92
1726	394	78	316	80
1727	787	168	619	79
1728	495	75	420	85
1729	365	48	317	87
1730	275	54	221	80
1731	195	78	117	60
1732	331	117	214	65
1733	334	78	256	77
1734	273	64	209	76
1735	264	56	208	79
1736	447	98	349	78
1737	638	106	532	83
1738	427	78	349	82
1739	469	93	376	80
1740	780	117	663	85
1741	619	63	556	90
1742	259	55	204	79
1743	191	46	145	76
1744	202	36	166	82
1745	141	19	122	87
1746	105	8	97	92
1747	108	18	90	83
1748	105	16	89	85
1749	98	11	87	89
1750	58	12	46	79
1751	96	6	90	94
1752	129	27	102	79
1753	151	17	134	89
1754	127	21	106	84
1755	116	10	106	91
1756	172	14	158	92
1757	206	14	192	93
1758	267	18	249	93

1759	242	25	217	90
1760	256	12	244	95
1761	182	11	171	94
1762	304	60	244	80
Загалом	12 227	2 382	9 845	81

Слід підкреслити, що аналіз П. Баранова стосувався загальної кількості виявлених ним у Сенатському архіві іменних актів та не мав жодного регіонального виміру. Також визначений ним показник у 81% неопублікованих урядових актів є відносним, оскільки в цю вибірку не потрапили іменні грамоти, укази та постанови, що не проходили через Сенат. Однак для загального уявлення про повноту IV–XVI томів першого «Повного зібрання законів» цього виявилось достатньо.

Репрезентативність джерельного комплексу 1700-1775 років була оцінена нами в цитованому виданні, зокрема з проаналізованих 464 актів, що стосуються території півдня України, тематичний поділ виглядає так:

дипломатичні акти – 27;

адміністративно-територіальні перетворення – 72 (13% не увійшло до «Повного зібрання законів»);

прикордонна служба, формування військово-землеробських поселень, відносини із Запоріжжям – 184 (36% не опубліковано);

розвиток промисловості та сільського господарства, торгівля та митна служба – 79 (з них – 18% поза межами «Повного зібрання законів»);

інше – 102.

Тобто з погляду тематичного поділу «Повне зібрання законів» виглядає достатньо репрезентативною збіркою. Але під час аналізу походження та характеру актів виявляється низка проблем, що ставлять під сумнів можливість об'єктивної оцінки повноти та представлення цієї збірки, а саме: «Повне зібрання законів Російської імперії» насправді не є ані «повним», ані «зібранням законів». Свідченням цьому є дві причини.

По-перше, уточнення потребує сам термін «закон» в уявленні упорядників збірки в 1826–1830 рр. В умовах російського абсолютизму монарх реально або номінально був як законодавцем, так і вищим урядовцем та суддею (а в умовах російського цезаропапізму – ще й головою церкви). Так от, візуванню монархом підлягали акти будь-якого змісту, що потребували його втручання – від власне законотворчості до питань присвоєння чергових військових звань. У цьому контексті «Повне зібрання» укладалося, виходячи з міркувань «височайшого» схвалення документа, але не його форми та змісту.

По-друге, навіть утримуючись від давньої джерелознавчої дискусії про належність законодавства до актових джерел чи потребу їхнього виокремлення, зауважимо: розмежування закону та підзаконного акта вищого органу влади (наприклад, урядової постанови, указу тощо) відбувається передусім на підставі *універсальності та обов'язковості* законодавчої норми. З цього погляду документи, розміщені в «Повному зібранні законів», здебільшого *не є законами*. Поза сумнівом, до категорії законодавчих актів можна зарахувати такі їхні різновиди, як маніфести, статuti, постанови відносно змін адміністративно-територіального устрою держави та дипломатичні угоди. Натомість величезна кількість указів регулюють не суспільні відносини, а вузькі питання діяльності державних органів влади, місцевої адміністрації або конкретних чиновників та стосуються малозначущих проблем (розподіл робочої сили, межування земель, фінансування конкретних військових частин), тобто за своїм призначенням не відповідають принципу універсальності. Це дозволяє характеризувати їх як акти вищих органів влади, але аж ніяк не законодавство.

Висновки. Отже, зважаючи на зазначене, можемо сказати, що оцінки повноти та репрезентативності «Повного зібрання законів Російської імперії» як загалом, так і в площині відношення до історії України є беззмістовними. Цю збірку варто визначити меншою мірою як зібрання законів, а більшою – як колекцію актових документів вищих ор-

ганів влади Російської держави відповідного періоду, яка навіть близько не відповідає критерію повноти джерельного комплексу, причому свідомо запрограмовану ще при її складанні, бо публікація всього масиву державних актів майже за 200 років навіть суто технічно неможлива. Це унеможливило використання «Повного зібрання законів» як об'єктивного та самодостатнього джерельного комплексу.

Список використаних джерел

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. Т. 1–45.
2. Ригельман А. И. Летописное повествование о Малой России, ее народе и казаках вообще. Москва, 1847. Т. 1–4.
3. Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г. (его подготовка и заключение). Москва : Изд-во АН СССР, 1955. 368 с.
4. Рубинштейн С. Ф. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белороссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 год. Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1894. 918 с.
5. Баранов П. И. Архив Правительствующего Сената. Опись именным Высочайшим указам и повелениям. Санкт-Петербург : Типография Правительствующего Сената, 1872–1878. Т. 1–3.
6. Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1970. 204 с.
7. Бойко А. В. Південь України останньої чверті XVIII ст.: аналіз джерел. Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства, 2000. 306 с.
8. Сусликов В. Є. «Повне зібрання законів Російської імперії» як джерело до історії півдня України XVIII ст. Донецьк : Світ книги, 2013. 223 с.

Сусликов Вячеслав Евгеньевич,

кандидат исторических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

«ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» КАК ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ИСТОЧНИК: ПРОБЛЕМА ПОЛНОТЫ И РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ

Исследование посвящено вопросу полноты и репрезентативности первого «Полного собрания законов Российской империи» как источника по истории Украины. Определены основные особенности законодательных актов как исторического источника, проанализированы взгляды на проблему в отечественной историографии. Представлены существующие оценки полноты и объективности «Полного собрания законов», определена их тематическая и типологическая ограниченность. Сделан вывод о невозможности объективно оценить полноту собрания по причине типологического разнообразия опубликованных в ней актовых источников.

Ключевые слова: законодательный акт; исторический источник; «Полное собрание законов Российской империи»; источниковый комплекс; акты органов власти.

Suslikov Viacheslav Evgenijovych,

PhD in History

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

«COMPLETE COLLECTION OF THE LAWS OF THE RUSSIAN EMPIRE» AS A HISTORICAL AND LEGAL SOURCE: THE PROBLEM OF COMPLETENESS AND REPRESENTATIVITY

Legislation is an important subset of historical sources, which enables not only to investigate the recorded facts and events but also allows the understanding the general trends of social, political and economic development of states in specific historical periods. The first «Complete code of laws of the Russian Empire» published in 1830 in 45 volumes remains one of the most important historical sources for the history of Ukraine in the XVIII - early XIX centuries. At the same time, the researches of the nineteenth and twentieth centuries rightly pointed out its incompleteness and the bias of its compilers in the selection of published acts. The article deals with the problem of completeness and representativeness of the first

«Complete Code of the Laws of the Russian Empire» as a source on the history of Ukraine. The main features of legislation as a historical source are studied here. An analysis of the problem in the historiography has concluded that there are no reliable assessments of the degree of completeness of the studying collection of documents. Existent estimates of the completeness of the «Complete Code» range from 40 to 81 percent of unpublished documents. The article emphasizes that such estimates have substantial thematic and typological limitations. The author has concluded that it is impossible to obtain objectively the completeness of the «Complete Code» because of the typological diversity of the actual sources published in it. Therefore, assessing the completeness and representativeness of the «Complete Code of the Laws of the Russian Empire» in terms of the relation to the history of Ukraine is meaningless. This publication should be considered as a collection of randomly selected acts of the higher authorities of the Russian state, rather than a complete collection of laws.

Key words: legislative act; historical source; «Complete Collection of Laws of the Russian Empire»; source complex; acts of authorities.

Надійшла до редколегії 03.06.2019